

Z dziejów zjazdów konserwatorskich w Polsce. W stulecie I Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczystych

Paweł Dettloff

historyk sztuki
Instytut Sztuki Polskiej Akademii Nauk

PRZEŁOM WIEKÓW XIX I XX JEST UWAŻANY za czas formowania się nowoczesnych poglądów konserwatorskich w Europie, w tym także w Polsce. Niezwykle ważne dla ich oficjalnego usankcjonowania oraz szerszego oddziaływania i przyjęcia w praktyce było wypracowanie metod kolegiального omawiania zagadnień i formułowania wniosków. Od tego czasu można obserwować zwyczaj organizowania merytorycznych spotkań specjalistów w ramach zjazdów, kongresów, konferencji itp. Gromadziły one specjalistów danej branży, w omawianym przypadku zwłaszcza architektów i historyków sztuki, stając się sposobem ustalania jednolitych norm postępowania w końcu XIX stulecia. Na przykład w 1883 r. na Kongresie Inżynierów i Architektów w Rzymie ogłoszono i zatwierdzono wytyczne postępowania konserwatorskiego, które zostały przyjęte przez włoskie środowisko jako obowiązujące¹. W zbliżony sposób już wcześniej, na zjeździe historyków sztuki w Wiedniu w 1873 r., próbowano opracować analogiczne zasady odnoszące się do dzieł sztuki².

Na ziemiach polskich również w tym czasie odbywały się podobne spotkania architektów i inżynierów wypowiadających się na tematy konserwatorskie. Należały do nich I i II Zjazd Techników (w Krakowie w 1882 r. i Lwowie w 1886 r.)³, a także Kongres Konserwatorski w Krakowie w 1888 r.⁴, zdające się nawiązywać

do znanej już w Europie metody kolegiального omawiania i znajdowania odpowiednich rozwiązań. W pierwszych dekadach XX w. dokonujące się zmiany poglądów konserwatorskich znalazły wyraz m.in. w dwóch ważnych kongresach gromadzących historyków, architektów i konserwatorów. Miały one przede wszystkim integrować polskie środowiska konserwatorskie wokół jasno wytyczonych celów. Pierwszą z nich była I Konferencja Konserwatorska w Warszawie w roku 1909, zorganizowana przez Towarzystwo Opieki nad Zabytkami Przeszłości⁵, mająca charakter ogólnopolski. Szczególną rolę odegrał zwłaszcza I Zjazd Miłośników Zabytków Ojczystych w Krakowie, zwołany 3-4 lipca 1911 r. przez Grono Konserwatorów Galicji w celu „wymiany myśli i zapatrywań oraz ustalenia obowiązujących zasad konserwacji zabytków, wzorem innych państw europejskich”⁶. Wybór Krakowa na miejsce ogólnopolskiego spotkania konserwatorskiego był uzasadniony szczególną rolą tego miasta jako największej skarbnicy dziedzictwa narodowego oraz najpoważniejszego ośrodka kształtowania myśli konserwatorskiej na ziemiach polskich⁷. W zjeździe krakowskim uczestniczyli przedstawiciele wszystkich trzech zaborów, w tym licznie zgromadzeni reprezentanci duchowieństwa⁸. Zaprezentowano na nim referaty poświęcone zagadnieniom ochrony i konserwacji zabytków. Odczytom towarzyszyły ożywione dyskusje. Zarówno wygłoszone referaty, jak i wypowiedzi w ramach dyskusji zostały opublikowane w *Pamiętniku*

I Zjazdu Miłośników Ojczystych Zabytków będącym pierwszym w dziejach polskiego konserwatorstwa, wydany drukiem zbiorem materiałów pokonferencyjnych⁹. Już fakt opublikowania tych materiałów zasługuje na uznanie i dowodzi świadomości wagi problemów, jakie rozpatrywano na Zjeździe.

Wydanie drukiem materiałów I Zjazdu, niezależnie od pewnych różnic dzielących jego uczestników, świadczy wyraźnie o zamiarze rozpropagowania głoszonych tam haseł. Jak napisano we wstępie: Niechże ten *Pamiętnik* będzie rodzajem małego katechizmu dla tych, którzy nieraz w najlepszej wierze, lecz przeważnie z nieświadomością zasad konserwacji zabytków, zabytki te niedostateczną otaczają opieką¹⁰. Chodziło zatem przede wszystkim o propagowanie idei ochrony zabytków oraz uwrażliwienie społeczeństwa na kwestie konserwatorskie. Publikacja materiałów konferencyjnych (referatów) I Zjazdu, oprócz rozpowszechnienia i trwałego udokumentowania zaprezentowanych na nim poglądów, umożliwiła odniesienie się do nich późniejszym badaczom dziejów polskiego konserwatorstwa. Bogusław Szmygin zwrócił uwagę, że na Zjeździe nie przyjęto uchwał końcowych ze względu na rozbieżności wśród jego uczestników co do kwestii jednolitej zasady, skłaniając się raczej ku wytyczeniu pewnych kierunków, wolnych od kategorycznych stwierdzeń¹¹. Józef Muczkowski na I Zjeździe wygłosił programowy referat, wypowiadając tezy zawarte później w swym podręczniku *Ochrona Zabytków*¹². Poglądy głoszone przez Muczkowskiego, jakkolwiek przyjęte jako ogólna zasada postępowania – w myśl hasła: *Konserwować nie restaurować* – wywołały pewne wątpliwości, jeśli chodzi o bezwzględną pryncypialność jej stosowania. Niektórzy uważali, że każdy przypadek odnawianego zabytku należy rozpatrywać indywidualnie¹³. Podobnie przed zbytnim doktrynerstwem przestrzegali inny uczestnik zjazdu, Stanisław Tomkowicz¹⁴. Już na wstępie obrad podkreślił on jednak wagę tego typu spotkań merytorycznych. Jak napisał: „Zasady opieki nad zabytkami zmieniają się, a właściwie udoskonalają. (...) Uczymy się poprzez postęp nauki, przez doświadczenie i przez wzajemną dyskusję”¹⁵. Ta celna uwaga może być traktowana jako nieformalna idea przewodnia tego typu spotkań, niezależnie od ich czasu i miejsca.

Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości, w celu zapewnienia prawidłowej pod względem

merytorycznym ochrony dziedzictwa kulturowego na terenie Rzeczypospolitej, oprócz państwowej służby konserwatorskiej (urzędów konserwatorskich) zostało powołane specjalne, ogólnokrajowe ciało opiniodawcze zwane Radą Konserwatorów¹⁶. Odegrało ono istotną rolę w kształtowaniu poglądów oraz wypracowywaniu metod konserwatorskich w dwudziestoleciu międzywojennym¹⁷. W skład Rady wchodziłi wszyscy konserwatorzy okręgowi (wojewódzcy), naczelnik Wydziału Zabytków i Muzeów przy Ministerstwie Sztuki i Kultury (a po jego likwidacji naczelnik odpowiedniego wydziału przy Ministerstwie Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego) oraz (od roku 1928) Generalny Konserwator Zabytków, a także zapraszani goście. Rada, zbierająca się zwykle raz do roku, wypowiadała się kolegiąlnie w aktualnych sprawach, a także trudniejszych do rozwiązania problemach konserwatorskich, zajmując na ich temat ostateczne stanowisko¹⁸. Przy okazji rozważania konkretnych przypadków konserwatorskich były prezentowane bardziej ogólne opinie i zalecenia o charakterze teoretycznym. Rada była bowiem najważniejszym forum dyskusyjnym w Polsce poświęconym ochronie i konserwacji zabytków, doroczne zjazdy zaś stały się okazją do wymiany poglądów, a zarazem płaszczyzną wypracowania lub przyjęcia jednolitych, obowiązujących zasad postępowania.

Na Zjazdach omawiano najpilniejsze, bieżące problemy, starając się znaleźć ich najlepsze realne rozwiązanie. Kształtowały one teorię i praktykę konserwatorską oraz szerzej rozumianą ochronę zabytków w Polsce. Ich prześledzenie umożliwia poznanie zagadnień, które zaprzętały wówczas uwagę konserwatorów. Niektóre z nich mogą być pouczające także dziś. Jak się okazuje, pewne znane współcześnie zagadnienia i problemy istniały niezmiennie od dziesięcioleci i są nadal aktualne.

Pierwszy Zjazd Rady Konserwatorów odbył się 23-25 czerwca 1919 r. w Warszawie. Omawiano na nim sprawy organizacyjne tworzonych wówczas urzędów konserwatorskich. Uznano, że podział na okręgi konserwatorskie powinien być równomierny, tzn. uwzględniać wielkość zasobu zabytków na danym terenie. Wysłunięto pomysł, aby architekci powiatowi wspierali prace konserwatorów okręgowych. Zwrócono jednocześnie uwagę na konieczność zapewnienia odpowiedniego przygotowania zawodowego w ramach studiów

politechnicznych. Podkreślono znaczenie inwentaryzacji zabytków należącej do podstawowych zadań do wykonania. Podjęto także dyskusję nad jednym z najpilniejszych problemów, czyli odbudową i restauracją zabytków dotkniętych zniszczeniami wojennymi, m.in. kolegiaty w Wiślicy i kościoła Bernardynów w Przasnyszu. Poruszono kwestię konserwacji ruin zamkowych. Rada poparła i uchwaliła wnioski dr. Józefa Piotrowskiego, m.in. postulat przejęcia wszystkich ruin zamkowych na Skarb Państwa i ich pieczołowitą konserwację wg zasad angielskich (trwałej ruiny). Na zjeździe nie zapomniano o zabytkach ruchomych, to znaczy dziełach sztuk plastycznych. Uchwalono powołanie przy ministerstwie stałego restauratora konserwatora obrazów i oddelegowanie go na praktykę zagraniczną¹⁹. Podobna problematyka (np. odbudowa zabytków zrujnowanych przez wojnę, sprawa ruin zamkowych) była tematem II Zjazdu Konserwatorskiego, zwołanego jeszcze w tym samym roku w Warszawie 13-16 października. Co interesujące, wspomniano na nim inicjatywę Komitetu Odbudowy Kościołów zorganizowania akcji promującej zagranicą polskie zabytki (we Francji, Anglii i USA). Spodziewano się, że prezentacja tam materiału z fotografiami ilustrującymi zniszczenia wojenne przyczyni się do pozyskania funduszy na ich restaurację. Odnośnie do sposobu usuwania zniszczeń wojennych toczono dyskusję o charakterze doktrynalnym. Niektórzy opowiadali się za zachowaniem śladów zniszczeń zabytków jako świadectwa historycznego²⁰. Postawa ta wynikała z bezwarunkowego podtrzymania idei Ruskina, a także przemyśleń konserwatorskich wiedeńskiej szkoły historii sztuki. Na II Zjeździe Konserwatorów sporo uwagi poświęcono zamkowi w Łęczycy. Jego odbudowa, prowadzona przez miejscową Gminę i Towarzystwo Opieki nad Zabytkami, wywołała bowiem sporo kontrowersji. W związku z tym Rada wypowiedziała się za ograniczeniem prac rekonstrukcyjnych²¹. Wobec spodziewanej ogromnej liczby obiektów kwalifikujących się do przyjęcia za zabytkowe uznano, że należy wziąć pod uwagę ich podział na dwie grupy: „bardzo cenne i mniejszej wartości”²². Początkowo, tj. w latach 1919-1921, Rada Konserwatorów zbierała się dwa razy do roku. Wynikało to zapewne z wielkiej liczby spraw i problemów wymagających pilnego rozwiązania. Najważniejsze z nich dotyczyły organizowania struktury służb konserwatorskich oraz usuwania zniszczeń

wojennych. W latach późniejszych, z wyjątkiem 1925 r., Zjazdy Rady Konserwatorskiej odbywały się już zwykle tylko raz w roku. Na III Zjeździe Konserwatorskim rozpatrywano kwestie odwołań właścicieli od decyzji uznania za zabytek, wydawanych przez konserwatorów zgodnie z przepisami Dekretu o opiece nad zabytkami z 1918 r. oraz rozporządzenia ministerialnego z 1919 r. Rada opiniowała bowiem protesty przesyłane do ostatecznej decyzji ministrowi. Na III Zjeździe omawiano także, oprócz kwestii organizacyjnych i bieżących, sprawy finansowe oraz problem nowych dekoracji malarskich w kościołach²³. Złożono wniosek do Ministerstwa Robót Publicznych w sprawie wydania zakazu krycia zabytkowych świątyń eternitem, w związku z coraz częściej pojawiającą się praktyką. Zastanawiano się nad powołaniem specjalnej komisji konserwatorskiej wypowiadającej się na temat prac przy „zabytkach wyjątkowego znaczenia, tzn. takich, które nastrożają wielorakie i trudne problemy z dziedziny konserwacji zabytków”²⁴. W przeciwieństwie do poprzednich III Zjazd Konserwatorski został zorganizowany w Lublinie (13-16 stycznia 1920 r.)²⁵. Omawiano na nim także kwestie konserwatorskie niektórych zabytków miejscowych (dawnego klasztoru Karmelitów Bosych i połączenia ulicy Zamojskiej z placem Katedralnym²⁶. Na zjeździe tym wysunięto wniosek, by kolejne spotkania plenarne Rady Konserwatorów były poświęcone osobnym zagadnieniom, „które należałoby rozwiązywać z punktu widzenia teoretyczno-praktycznego”, a także potrzebie drukowania materiałów konferencyjnych zjazdu w formie biuletynów. Powyższe postulaty zostały uznane za słuszne²⁷, ale tylko pierwszy z nich doczekał się realizacji. Kolejne zjazdy Rady Konserwatorów zwoływano odtąd niemal za każdym razem gdzie indziej, w różnych regionach Polski, koncentrując się na problematyce ochrony i konserwacji miejscowych zabytków. I tak IV Zjazd Konserwatorów obradował w Krakowie 12-15 maja 1920 r., główną uwagę skupiając na sprawach Wawelu²⁸. Ustalono wtedy sposób przeznaczenia wnętrza Zamku Królewskiego²⁹. Odrzucono ostatecznie pomysł umieszczenia w nim zbiorów Muzeum Narodowego, „jako nie do pogodzenia z interesami Zamku”. Opowiedziano się za zburzeniem proaustriackiego szpitala i wyeksponowaniem historycznych elementów zabudowy wzgórza. Zaaprobowano tym samym projekty Kierownictwa Odnowienia Zamku (prof.

Adolfa Szyszko-Bohusza), w tym także ponowne pokrycie tynkami elewacji³⁰. Zabytki Warszawy i Mazowsza zdominowały V Zjazd Konserwatorski zorganizowany 17-20 stycznia 1921 r. w Warszawie³¹. Omawiano na nim przeznaczenie Zamku Królewskiego oraz Łazienek, uznając, że po przywróceniu im historycznego wyposażenia powinny mieć charakter reprezentacyjny, a nie muzealny. Zauważono potrzebę powołania specjalnych komisji w związku z błędami konserwatorskimi popełnianymi przy restauracji niektórych gmachów rządowych. Uchwalono ponadto program robót w tych zespołach zabytkowych. Ze względu na malejące dotacje państwowe na zabytki skierowano memoriał do premiera. Zabytki Lwowa stały się głównym tematem VI Zjazdu Rady Konserwatorów, który odbył się w tym mieście 17-19 października 1921 r.³² Na tej samej zasadzie VII Zjazd Konserwatorski obradował w Poznaniu i Gnieźnie 29-31 maja 1922 r.³³ Oprócz omawiania problematyki konserwatorskiej miejscowych zabytków³⁴ dyskutowano na nim sprawę nowelizacji ustawy o opiece nad zabytkami. Wskazano przy tym konieczność objęcia opieką wszystkich zabytków, tzn. nie tylko wpisanych do urzędowego inwentarza, ale także pozostałych – w ewidencji. Zaproponowano także kary czasowej utraty uprawnień dla architektów łamiących przepisy³⁵. Tematyka VIII Zjazdu Rady Konserwatorów (2-4 października 1924 r.) była związana z bieżącą problematyką dotyczącą kilku czołowych zabytków w różnych regionach Polski³⁶, stąd też zapewne na miejsce obrad zjazdu wybrano stołeczną Warszawę. Rozważano tam konkretne wątpliwości, jakie pojawiły się w trakcie realizacji prac restauracyjnych i rekonstrukcyjnych, m.in. w kościołach: parafialnych w Brochowie i Lubieszowie oraz pokatedralnym w Chełmie, zespole pocysterskim w Koprzywnicy, zespole pałacowym w Wilanowie. Pozytywnie zaopiniowano wnioski o wpis do rejestru niektórych prywatnych nieruchomości: dworu w Żelazowej Woli, ruin zamku w Bobolicach, jaskini Łokietka. Podniesiono kwestie współpracy ze społeczeństwem poprzez akcje uświadamiające, w tym wydawanie „periodycznej publikacji ilustrowanej, poświęconej historii sztuki i nauce konserwatorskiej, a będącej zarówno odbiciem najnowszych prądów i teorii w tej dziedzinie, jak i najważniejszych prac wykonywanych obecnie w zakresie restauracji i konserwacji zabytków sztuki”. W roku

1925 Rada Konserwatorów omawiała tematykę zabytków na Litwie (m.in. zamków w Trokach i Mirze) oraz w Wilnie – miejscu obrad IX Zjazdu (3-9 czerwca 1925 r.)³⁷. Odnośnie do zabytków wileńskich zastanawiano się nad sposobem przywrócenia odpowiedniego wyglądu tzw. wieży Giedymina oraz wnętrza kościoła św. Kazimierza, jak również przebudowy kościoła św. Ignacego. Zorganizowany w tym samym roku dziesiąty z kolei Zjazd Rady Konserwatorów (5-7 października 1925 r.) odbył się w Warszawie i, podobnie jak VIII Zjazd, był poświęcony różnym bieżącym sprawom konserwatorskim z terenu całego kraju³⁸. Zjazdy Rady Konserwatorów często były łączone z objazdami terenowymi. Tak było np. na XI Zjeździe Rady Konserwatorów w Toruniu, 12-16 października 1926 r., poświęconym nie tylko miejscowym zabytkom, ale także kilkunastu innym z obszaru dawnej ziemi chełmińskiej, Kujaw i Wielkopolski³⁹. Podobny zakres tematyczny związany z lokalnymi zabytkami i trwającą jeszcze (!) ich odbudową ze zniszczeń wojennych miał również XVII Zjazd Rady Konserwatorów, zorganizowany na terenie województw tarnopolskiego i stanisławowskiego 5-13 czerwca 1932 r.⁴⁰, oraz XIX Zjazd Rady Konserwatorów zwołany 25-30 września 1933 r. na terenie województw: poznańskiego i pomorskiego⁴¹. Uczestnicy tego Zjazdu odwiedzili: Gniezno, gdzie sprzeciwili się usunięciu barokowej konfesji św. Wojciecha w katedrze; Strzelno, tu skrytykowali otynkowanie wnętrza romańskiej rotundy; Toruń, gdzie omawiali sposób wzmocnienia ścian kościoła NMP. Z kolei sprawami zabytków Wołynia (m.in. zamkami w Ostrogu, Łucku i Dubnie) zajmował się XII Zjazd Konserwatorski 20-24 września 1927 r. w Łucku⁴². Na XIV Zjeździe Rada Konserwatorów zebrała się w Poznaniu (26-29 września 1929 r.) w związku z Wystawą Krajową, na której zaprezentowano 10-letni dorobek polskiego konserwatorstwa. Tematykę tego Zjazdu zdominowały sprawy inwentaryzacji zabytków⁴³.

Na „terenowych” Zjazdach Konserwatorskich nie zapomniano o sprawach natury ogólnej i wszelkich bieżących kwestiach, niezwiązanych bezpośrednio lub niewyłącznie z obszarem stanowiącym temat obrad aktualnego zjazdu. Najwięcej uwagi poświęcano im jednak w stolicy, gdzie też zjazdy organizowano najczęściej. Zwoływanie zjazdów w Warszawie nie musiało przy tym oznaczać rezygnacji z objazdu zabytków,

jak dowodzi tego XXI Zjazd Rady Konserwatorów w 1935 r. W jego trakcie udano się bowiem do Łęczycy⁴⁴. XIII Zjazd Rady Konserwatorów, przeprowadzony w Warszawie 25-26 października 1928 r., oprócz spraw ogólnych zajmował się, nagłośnionym wówczas, problemem nowej aranżacji malarskiej (tzw. polichromii) fasad Rynku Staromiejskiego w stolicy, wyrażając dezaprobatę uzyskanego efektu⁴⁵. Z kolei na XVI Zjeździe Konserwatorskim, odbytym także w Warszawie (16-18 marca 1931 r.), zapoznano się z ustaleniami międzynarodowej konferencji w Rzymie w sprawie naukowych metod badania i konserwacji zabytków. Omawiano m.in. politykę subwencyjną oraz system podziału kredytów na prace konserwatorskie i inwentaryzacyjne, a także najpilniejsze potrzeby konserwatorskie w kraju⁴⁶. Finansowaniu robót przy zabytkach oraz próbie podsumowania dotychczasowych efektów w tym względzie poświęcono XXI Zjazd Rady Konserwatorów, zwołany 2-5 maja 1935 r. w Warszawie⁴⁷. Dyskutowano na nim także o problemach teoretyczno-doktrynalnych dotyczących konserwowania i restaurowania dzieł sztuki, co wiązało się z międzynarodową konferencją konserwatorską w Rzymie⁴⁸. Kwestia inwentaryzacji zabytków, oprócz subwencji, zaprzętała uwagę Rady Konserwatorów także na innych zjazdach⁴⁹.

Drugim miastem poza Warszawą częściej wybieranym przez Radę Konserwatorów na miejsce jej zjazdów był Kraków. Na XV Zjeździe Konserwatorskim 10-13 października 1930 r. w Krakowie (oraz Katowicach) dyskutowano wciąż aktualną problematykę konserwatorską wzgórza wawelskiego⁵⁰. Jak zapisano w protokole obrad, „omówiono zasady racjonalnej konserwacji, restauracji i rekonstrukcji tego najcenniejszego zabytku, traktując to zagadnienie raczej teoretycznie”, z uwagi na wcześniejsze już ustalenia i dyskusje w ramach Komitetu Odnowienia Zamku⁵¹. Z kolei XVIII Zjazd Rady Konserwatorów, zorganizowany w Zakładzie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego 4-5 listopada 1932 r., niemal w całości został poświęcony problemom konserwacji Ołtarza Mariackiego⁵². W Krakowie miał miejsce także XX Zjazd Rady Konserwatorów (5-6 października 1934 r.), planowany początkowo w Kielcach, ale przeniesiony do Krakowa ze względu na trwający tam w tym samym czasie I Zjazd Historyków Sztuki⁵³. Na XX Zjeździe konserwatorzy dyskutowali o restauracji wnętrz

wawelskich, rekonstrukcji wikarówki przy placu Mariackim oraz aktualnych sprawach – rejestrze i inwentaryzacji oraz nowej ustawie o ochronie zabytków⁵⁴. Ostatni (XXII) Zjazd Rady Konserwatorów w dniach 5-8 kwietnia 1937 r. miał miejsce w Warszawie, gdzie poruszano kwestie konserwacji ruin, sprawy finansowe i inwentaryzacji zabytków, oraz w Grodnie, gdzie podjęto dyskusję na temat planowanej rekonstrukcji zamku Stefana Batorego⁵⁵.

Bezpośrednim wzorem dla polskich Zjazdów Rady Konserwatorów okresu międzywojennego były niemieckie Dni Ochrony Zabytków (zwane „deutsche Denkmaltag”, „Tag für Denkmalpflege”) organizowane od początku XX w. niemal co roku na zasadzie konferencji i spotkań roboczych. Zwoływano je za każdym razem w innym mieście i regionie (kraju), poświęcając wybranemu zagadnieniu. Pierwszy taki zjazd odbył się w Dreźnie 24-25 września 1900 r.⁵⁶ Następny rok później we Freiburgu⁵⁷. Spotkania te odegrały ważną rolę w przyjęciu ogólnych zasad konserwatorskich⁵⁸ oraz znajdowaniu rozwiązań w konkretnych przypadkach. Oprócz zagadnień o charakterze doktrynalnym lub związanym z tworzeniem systemów prawno-administracyjnych ochrony zabytków omawiano temat problemów konserwatorskich wybranych zespołów i obiektów⁵⁹. Po przerwie wojennej ogólnoniemieckie Dni – Zjazdy ochrony zabytków zwoływano ponownie od 1920 r.⁶⁰ Praktyka polskich zjazdów zdaje się wyraźnie wzorować na tej niemieckiej tradycji.

Oprócz wymienionych zjazdów w czasach II Rzeczypospolitej przeprowadzono także większą ogólnopolską konferencję konserwatorską, wykraczającą poza „robocze” spotkania Rady Konserwatorów. Był to II Ogólnopolski Zjazd Konserwatorów, który odbył się 3-5 listopada 1927 r. w Warszawie z inicjatywy Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości. Nawiązano w nim do I Zjazdu Miłośników Ojczystych Zabytków zwołanego w celu ustalenia zasad postępowania przy zabytkach w 1911 r., a więc jeszcze w czasach zaborów⁶¹. II Zjazd odbył się w odmiennych warunkach politycznych niż pierwszy. Miał za zadanie podsumować osiągnięcia dokonane w niepodległej Polsce oraz wskazać najważniejsze bieżące potrzeby. Przedstawione na II Zjeździe referaty i uchwały miały zmobilizować rząd, a także społeczeństwo do aktywnej pomocy na rzecz ochrony dziedzictwa

kulturowego⁶². Dotyczyło to przede wszystkim konieczności zwiększenia, odpowiednio przygotowanej, kadry konserwatorskiej poprzez pomnożenie etatów w urzędach konserwatorów – przeznaczonych wyłącznie dla kompetentnych fachowców, podniesienia dotacji na prace przy zabytkach, uwzględnienia ochrony i konserwacji zabytków w programach nauczania szkół i uczelni, a także zaangażowania lokalnych społeczności w działalność kół i towarzystw opieki nad zabytkami⁶³. Urzeczywistnienie tych wniosków znalazło jednak poważne przeszkody natury finansowej⁶⁴. W efekcie większość uchwał nie została odpowiednio wykorzystana, nie opublikowano też interesujących referatów przedstawionych na Zjeździe⁶⁵. Najważniejszym zrealizowanym postulatem sformułowanym tu była kwestia planowej i efektywnej inwentaryzacji zabytków, wkrótce podjęta przez powołanie państwowego Centralnego Biura Inwentaryzacji⁶⁶. Sporo uwagi poświęcono także konieczności ochrony i konserwacji budownictwa drewnianego, najbardziej narażonego na zniszczenie⁶⁷.

Warto przypomnieć, że do idei krakowskiego I Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczystych nawiązano jeszcze po przeszło siedemdziesięciu latach. Uczynili to bezpośrednio inicjatorzy konferencji konserwatorskiej 24-25 października 1985 r. – krakowskie oddziały: Stowarzyszenia Konserwatorów Zabytków i Polskiej Akademii Nauk (Zespół Dziejów Kultury Krakowa Instytutu Historii). Oprócz dokładnego powtórzenia nazwy spotkania oraz tytułu publikacji materiałów konferencyjnych planowano także powielenie programu I Zjazdu. Podejmując podobną problematykę, dokonano oczywiście jej aktualizacji. Nie zabrakło także retrospektywnego spojrzenia na wydarzenie sprzed 74 laty⁶⁸. II Zjazd Miłośników Zabytków Ojczystych odbywający się w Krakowie, co było również świadomym nawiązaniem do pamiętnego wydarzenia z 1911 r., nie zgromadził już tak licznej grupy uczestników z całej Polski. Był raczej lokalny. Ograniczony zasięg miała także skromnie wydana, w niewielkiej liczbie egzemplarzy, interesująca i cenna merytorycznie publikacja.

Zjazdy Rady Konserwatorów w międzywojennej Rzeczypospolitej należą do ważniejszych osiągnięć ówczesnego konserwatorstwa polskiego. Niewątpliwie spełniały one swoje podstawowe zadanie, niezależnie

od wielu nierozwiązanych problemów i niezrealizowanych cennych pomysłów. Oceniając ponad 10-letni dorobek niemal dwudziestu zjazdów, Jerzy Remer, pierwszy polski generalny konserwator zabytków, stwierdził, że oprócz prac o charakterze ściśle administracyjnym, informacyjnym i poznawczo-terenowym zjazdy mają również cele naukowe, „gdyż są naturalnym warsztatem pracy, przy którym rozpatrywane bywają ogólne zagadnienia z zakresu konserwatorstwa, metodyki i sposobów konserwacji”⁶⁹. I taka właśnie była zasadnicza rola Zjazdów. Wypracowywanie ogólnych zasad i metod konserwatorskich, przyjęcie konkretnych rozwiązań dla diskutowanych realizacji konserwatorskich, wreszcie wydanie fachowego czasopisma „Ochrona Zabytków Sztuki” – to najważniejsze efekty działalności Rady Konserwatorów. Bez jej spotkań i dorocznych zjazdów ochrona zabytków w Polsce stałaby na niższym poziomie. Byłaby zapewne chaotyczna i pozbawiona świadomości konkretnych celów oraz sposobów ich osiągnięcia. Zwoływanie fachowych spotkań w celu wymiany zapamiętywań i ustalenia wspólnych, jednolitych norm postępowania okazało się rozwiązaniem niezwykle racjonalnym. Potwierdza to późniejsza i obecna praktyka. Zjazdy tego rodzaju, jako w pełni sprawdzona metoda już wcześniej także w innych krajach, są kontynuowane.

Od czasu II wojny światowej nie zwoływano już cyklicznych (dorocznych) spotkań Rady Konserwatorów. W okresie tzw. Polski Ludowej zastąpiły je organizowane nieregularnie, ale z biegiem lat coraz liczniejsze konferencje, w tym niektóre o statusie „ogólnopolskim”, inne znów lokalnym⁷⁰, sympozja, sesje, seminaria, warsztaty itp. Poświęcano je wybranym zagadnieniom obejmującym ochronę zabytków i konserwatorstwo. Niekiedy tematem stawał się jeden, ale znaczący zabytek, przedstawiający złożoną problematykę. Spotkania ogólnopolskie zwane „ogólnopolskimi konferencjami konserwatorskimi” dotyczyły bieżącej problematyki⁷¹ i miały bardzo podobny charakter do międzywojennych Zjazdów Rady Konserwatorów. Informacje dotyczące wszystkich ważniejszych spotkań zamieszczano najczęściej na łamach „Ochrony Zabytków”⁷². Ich organizatorem była przeważnie odpowiednia instytucja państwowa, podlegająca Ministerstwu Kultury i Sztuki: początkowo Zarząd Muzeów i Ochrony Zabytków, później Ośrodek Dokumentacji Zabytków. Oprócz nich we

współtworzeniu konferencji uczestniczyły uczelnie i inne instytucje naukowo-badawcze związane z ochroną dziedzictwa⁷³.

Od czasu przemian ustrojowych na przełomie lat 80. i 90. XX w. praktyka ta jest z powodzeniem kontynuowana. Dość liczne konferencje konserwatorskie odbywają się zwykle nawet po kilka w roku w różnych miejscach Polski. Różnorodna tematyka tych sympozjów, konferencji i zjazdów, w których uczestniczą zarówno specjaliści – naukowcy różnych dziedzin związanych z ochroną zabytków, jak i specjaliści – przedstawiciele służb konserwatorskich, powinna sprzyjać stałemu podnoszeniu poziomu wiedzy konserwatorskiej. Materiały z niektórych konferencji coraz częściej są już publikowane w całości, co jest zjawiskiem korzystnym. Trudno wymienić tu wszystkie. Jest to z pewnością temat zasługujący na osobne opracowanie⁷⁴. Informacje o najważniejszych tego typu spotkaniach tradycyjnie odnotowują „Ochrona Zabytków”, a także inne czasopisma specjalistyczne, np. „Wiadomości Konserwatorskie”, „Biuletyn Informacyjny Konserwatorów Dzieł Sztuki” czy „Renowacje i Zabytki”. Jednym z głównych organizatorów tych przedsięwzięć jest Narodowy Instytut Dziedzictwa (do 2010 r. – Krajowy Ośrodek Badań

i Dokumentacji Zabytków). Spotkania te mają różny status. Oprócz „roboczych” spotkań wojewódzkich konserwatorów zabytków najczęściej są organizowane konferencje tematyczne⁷⁵. Wśród ważniejszych wydarzeń o randze ogólnopolskiej przypominających wielkie zjazdy i konferencje konserwatorskie z początku XX w. zwraca uwagę przede wszystkim Kongres Konserwatorów Polskich, który odbył się 5-7 października 2005 r. w Pałacu Kultury i Nauki w Warszawie⁷⁶.

Współczesna praktyka organizowania merytorycznych spotkań środowiska konserwatorskiego w Polsce jest kontynuacją drogi obranej przed ponad stu laty, którą kroczone przez kolejne dziesięciolecia przy zmieniających się warunkach politycznych, ustrojowych i gospodarczych. □

Dr Paweł Dettloff, historyk sztuki, absolwent Uniwersytetu Jagiellońskiego. Adiunkt w Instytucie Sztuki Polskiej Akademii Nauk. Wykładowca w Instytucie Historii Sztuki Uniwersytetu Jagiellońskiego i na Wydziale Nauk Humanistycznych Krakowskiej Akademii im. A. Frycza Modrzewskiego. W badaniach naukowych zajmuje się między innymi sztuką nowożytną oraz teorią i praktyką konserwatorską w ujęciu historycznym i współczesnym. Autor licznych publikacji tej tematyki. Członek Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa oraz Komisji Historii Sztuki Polskiej Akademii Umiejętności.

Przypisy

- 1 Ich autorem był Camillo Boito prezentujący niezwykle nowatorskie poglądy konserwatorskie: C. Perogalli, *Monumenti e metodi di valorizzazione. Saggi, storia e caratteri delle teorie sul restauro in Italia, dal medioevo ab oggi*, Milano 1954, s. 57-59; A. Barbacci, *Konserwacja zabytków we Włoszech*, „Biblioteka muzealnictwa i ochrony zabytków”, seria B, T. XVI, Warszawa 1966, s. 90; C. Ceschi, *Teoria e storia del restauro*, Roma 1970, s. 107-109.
- 2 M. Arszczyński, *Idea – Pamięć – Troska. Rola zabytków w przestrzeni społecznej i formy działań na rzecz ich zachowania od starożytności do połowy XX wieku*, Malbork 2007, s. 115.
- 3 Dyskutowano na nich m.in. problem restauracji Zamku Królewskiego na Wawelu: J. Frycz, *Restauracja i konserwacja zabytków architektury w Polsce w latach 1795-1918*, Warszawa 1975, s. 153, 162-163.
- 4 W. Demetrykiewicz, *Kongres konserwatorski w Krakowie*, „Przegląd Polski”, 88, 1888, s. 172-173.
- 5 *Konferencja konserwatorska*, „Architekt”, R. X: 1909, s. 108-110; J. Frycz, jw., s. 218-220.
- 6 W. Krzyżanowski, *Zjazd miłośników ojczystych zabytków sztuki i historii*, „Architekt”, R. XII: 1911, z. 7, 1911, s. 100-104; *Pamiętnik pierwszego Zjazdu Miłośników Ojczystych Zabytków sztuki i historii*, Kraków 1912, s. 1.
- 7 O roli Krakowa por. J. Frycz, jw., s. 135-163.
- 8 W. Krzyżanowski, jw., s. 100-101; *Pamiętnik pierwszego Zjazdu...*, s. 7.
- 9 *Pamiętnik pierwszego Zjazdu...*
- 10 Tamże, s. 5.
- 11 B. Szymygin, *Kształtowanie koncepcji zabytku i doktryny konserwatorskiej w Polsce w XX wieku*, Lublin 2000, s. 48-50.
- 12 Podkreślił on, że „konserwacja, a nie restauracja jest jedynym zadaniem opieki nad zabytkami, uzupełnianie lub odtworzenie tego, co już zaginęło, jest bezwarunkowo niedopuszczalne.”, J. Muczkowski, Stan dzisiejszy nauki o konserwacji zabytków [w:] *Pamiętnik pierwszego Zjazdu...*, s. 21.
- 13 K. Bąkowski, *O konserwacji zabytków przeszłości*, „Architekt”, R. VI:1905, s. 33-38
- 14 S. Tomkowicz, *Stosunek muzeów sztuki do konserwacji zabytków* [w:] *Pamiętnik pierwszego Zjazdu...*, s. 22.
- 15 *Pamiętnik pierwszego Zjazdu...*, s. 8.
- 16 Rada Konserwatorów została powołana na mocy Rozporządzenia z dnia 9 kwietnia 1919 r. o organizacji urzędów konserwatorskich. J. Wojciechowski, *Historia powstania i rozwoju organizacji opieki państwowej nad zabytkami sztuki w Polsce*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, 1930-1931, z. 1-4, cz. 1, s. 8.
- 17 Zwrócił na to uwagę J. Wojciechowski, jw. Zob. też P. Dettloff, *Odbudowa i restauracja zabytków architektury w Polsce w latach 1918-1939. Teoria i praktyka*, Kraków 2006, s. 51-55. Tamże krótkie relacje o zjazdach.
- 18 J. Wojciechowski, jw., s. 8.

- 19 Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Akta Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego (dalej cyt.: MWRiOP) sygn. 730, s. 1-53: Protokół I Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 20 AAN – MWRiOP 730, s. 83-108: Protokół II Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 21 Tamże, s. 98.
- 22 Tamże, s. 92.
- 23 AAN – MWRiOP 730, s. 167-176: Protokół III Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 24 Tamże, s. 185.
- 25 Tamże, s. 177-178.
- 26 Tamże, s. 208-209.
- 27 Tamże, s. 184-185.
- 28 AAN – MWRiOP 730, s. 215-230: Protokół IV Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 29 Tamże, s. 217-219. Szerzej na ten temat: P. Dettloff, M. Fabiański, A. Fischinger, *Zamek królewski na Wawelu. Sto lat odnowy (1905-2005)*, Kraków 2005, s. 59.
- 30 AAN – MWRiOP 730, s. 218-220.
- 31 AAN – MWRiOP 730, s. 232-277: Protokół V Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 32 AAN – MWRiOP 730, s. 281-296: Protokół VI Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 33 AAN – MWRiOP 730, s. 297-300: Protokół VII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 34 Na przykład szczegółowego programu restauracji kościoła Bożego Ciała w Poznaniu, który uzyskał wtedy swój obecny wygląd. P. Dettloff, *iw*, s. 339.
- 35 AAN – MWRiOP 730, s. 297-300: Protokół VII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 36 AAN – MWRiOP 730, s. 302-315: Protokół VIII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 37 AAN – MWRiOP 730, s. 316-323: Protokół IX Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 38 AAN – MWRiOP 730, s. 338-362.
- 39 AAN – MWRiOP 730, s. 369-373: Protokół XI Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 40 Archiwum Państwowe m.st. Warszawy, Warszawa (cyt.: AMSTW), Akta Konserwatora Zabytków m.st. Warszawy i województwa łódzkiego (dalej cyt.: AKZ) sygn. nr: 390, s. 142-149: Protokół XVII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 41 AMSTW – AKZ 390, s. 114-121: Protokół XIX Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 42 AAN – MWRiOP 730, s. 388-398: Protokół XII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 43 AAN – MWRiOP 730, s. 433-436: Protokół XIV Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 44 AMSTW – AKZ 390, s. 91-92: Protokół XXI Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 45 AAN – MWRiOP 730, s. 415-432: Protokół XIII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 46 AMSTW – AKZ 390, s. 154-166: Protokół XVI Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 47 AMSTW – AKZ 390, s. 56-58, 77-82: Protokół XXI Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 48 Tamże, s. 59-68, 70-75.
- 49 Na przykład Zjazd XV: AMSTW – AKZ 390, s. 175; Zjazd XVIII, Tamże, s. 137, Zjazd XX, Tamże, s. 99-101.
- 50 AMSTW – AKZ 390, s. 169-173: Protokół XV Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 51 Tamże, s. 171-172. Odnośnie do odrestaurowanych już wewnątrz wyrażono pogląd, że „pod względem konserwatorskim nie osiągnięto w wielu wypadkach rezultatów zadowalających”. Zasugerowano przy tym, aby wydelegować J. Wojciechowskiego za granicę „celem zwiedzenia i zapoznania się z najnowszymi metodami restauracji zabytków tej wartości co Wawel”.
- 52 AMSTW – AKZ 390, s. 124-137: Protokół XVIII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 53 AMSTW – AKZ 390, s. 95-96: Protokół XX Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 54 Tamże, s. 95-111.
- 55 AMSTW – AKZ 390, s. 4-53: Protokół XXII Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 56 „Denkmalpflege”, II (1900), nr 13, s. 100-103.
- 57 „Denkmalpflege”, III (1901), nr 13, s. 90.
- 58 O tym znaczeniu zjazdów: Paul Clemen, *Über die Entwicklung und Ziele der Denkmalpflege in Deutschland*, „Denkmalpflege”, XII (1911), nr 14, s. 107; J. Jokilehto, *A History of Architectural Conservations*, Oxford 1999, s. 195-196.
- 59 Na przykład w ramach IX Dni Ochrony Zabytków w Lubecie na temat zagrożeń związanych z nową zabudową i rozbudową tego historycznego miasta: „Denkmalpflege”, X (1908), nr 12, s. 89-91. XI Dni Ochrony Zabytków zdominowały problemy restauracji kościoła św. Katarzyny w Gdańsku: *Elfter Tag für Denkmalpflege in Danzig*, „Denkmalpflege”, XII (1910), nr 14, s. 105-106.
- 60 *Tagung für Denkmalpflege und Heimatschutz in Eisenach*, „Denkmalpflege”, nr 13 (1920), s. 97.
- 61 J. Remer, *II-gi ogólnopolski Zjazd Konserwatorski w Warszawie w 1927 r. (Uchwały i rezultaty)*, „Ochrona Zabytków Sztuki”, 1930-1931, z. 1-4, cz. 2, II Ogólnopolski Zjazd Konserwatorów, s. 356.
- 62 Tamże, s. 356-361.
- 63 Tamże, s. 357-359.
- 64 Do najbardziej interesujących należały projekty utworzenia specjalnych kierunków studiów konserwatorskich i „laboratoriów” do badań różnego rodzaju materiałów, z których wykonywane były zabytki: J. Remer, *iw*, s. 358-359.
- 65 J. Zachwatowicz, *Działalność Wydziału Konserwatorskiego TONZP w latach międzywojennych*, „Ochrona Zabytków”, XI:1958, s. 167.
- 66 J. Lewicki, *Inwentaryzacja zabytków w okresie dwudziestolecia międzywojennego*, „Ochrona Zabytków”, LII, 1999, s. 375-390.
- 67 J. Remer, *iw*, s. 358-361; P. Dettloff, *Działalność konserwatorska Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości [w:] Polskie dziedzictwo kulturowe u progu niepodległości. Wokół Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przeszłości*, red. E. Manikowska i P. Jamski, Warszawa 2010, s. 150-151.
- 68 *Pamiętnik II Zjazdu Miłośników Zabytków Ojczyzny*, Kraków 1985. W zjeździe tym wzięli udział, wygłaszając referaty, m.in. Maria Borowiejska-Birkenmajerowa, Władysław Ślesiański, Józef Nykiel, Janusz Smólski, Janusz Bogdanowski i Marian Kornecki.
- 69 AMSTW – AKZ 390, s. 95: Protokół XX Zjazdu Rady Konserwatorów.
- 70 Jednym z licznych przykładów może tu konferencja na temat romańskiej płyty wiślickiej, zorganizowana przez kieleckiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków oraz ODZ 18 maja 1967 r. w Wiślicy: „Ochrona Zabytków”, 1967, nr 3, s. 58.
- 71 Na przykład Ogólnopolska konferencja konserwatorska, która odbyła się 25-26 marca 1965 r. w Warszawie; Ogólnopolska konferencja konserwatorska w Radziejowicach 16-17 maja 1967 r. F. Kanclerz, *Ogólnopolska konferencja konserwatorska w dniach 25-26.III.1965 w Warszawie*, „Ochrona

- Zabytków”, 1965, nr 3, s. 329; „Ochrona Zabytków”, 1967, nr 3, s. 53
- 72 A. Jeleński, K. Nowiński, *Bibliografia zawartości kwartalnika „Ochrona Zabytków” 1964-1970*, „OZ”, XXIV, 1971 (wkładka do z. 4), s. 6-7; „Ochrona Zabytków”, XLXIX, 1996, s. 14-15; LV, 2002, z. 2, s. 9-10. W innych numerach tego kwartalnika informacje o spotkaniach, zjazdach i konferencjach konserwatorskich zamieszczano najczęściej w dziale *Kronika*.
- 73 Należy tu wymienić przede wszystkim Uniwersytet im. Mikołaja Kopernika w Toruniu (Wydział Sztuk Pięknych) oraz ASP w Krakowie i Warszawie, a także Muzea Narodowe.
- 74 Sporządzenie pełnego zestawienia zjazdów i sympozjów konserwatorskich w Polsce wraz z bibliografią ich publikacji jest ważnym postulatem badawczym.
- 75 Wśród przykładów można wymienić cykl konferencji na temat zamków i ich ruin: *Zamki, grody, ruiny: waloryzacja i ochrona*, red. M.L. Lewicka, Warszawa Białystok 2009.
- 76 *Kongres Konserwatorów Polskich*, Wrocław 2005, *Materiały po Kongresie Konserwatorów Polskich*, „Wiadomości Konserwatorskie”, 18, 2005.

Summary

From the history of restorers' meetings in Poland. In the hundredth anniversary of the 1st Summit of Homeland Monuments Lovers

Modern restoration views in Europe on the turn of 19th and 20th century were to a significant degree shaped by meetings of specialists: summits, congresses, and conferences.

Similarly as in other fields, until the end of 19th century they became a method of determination of uniform standards of conduct. First most important meetings in the Polish lands included: 1st Restoration Conference in Warsaw in 1909, and in particular 1st Summit of Homeland Monuments Lovers in Cracow 3-4.07.1911. Both conferences were of all-Polish character, and their aim was to consolidate restorer environments and determine uniform principles of conduct with monuments, on the model of other European countries. After Poland regained independence in 1918, state restoration authorities were established, and also the Restorers Council was appointed. The latter played an important role in shaping opinions and developing restoration methods in the interwar period. It was the most important discussion forum in Poland concern-

ing preservation and restoration of monuments. The model for it was provided by German Monuments Protection Days, which have been organised nearly every year since the beginning of 20th century in the form of conferences and “working meetings”. The Council, which usually convened once a year, each time in another town and region of Poland, expressed its collegial opinions on current matters and difficult restoration issues. In the times of the so-called People’s Poland, irregular, but over time more and more numerous conferences were organised, including conferences of “all-Polish” status, and other, local symposiums, sessions, seminars, workshops, etc. All-Polish restorers’ conferences have dealt with current issues and were very alike the interwar Summits of Restorers Council.

Presently, as of political transformations on the turn of 1980s and 1990s, this practice is being successfully continued.

Diverse subject matters of symposiums, conferences, and summits gather both scientists of various fields related with monuments protection, as well as representatives of restoration authorities. The custom of organising substantive meetings of restorer environment in Poland, similarly as in the Western Europe, is a continuation of an already proven way chosen more than hundred years ago.